

Африка халықтары

Жанатаева Жазира

Нақыпбек Ұлдана

Кіріспе:

I-тарау: Жалпы мәліметтер: Африканың табиғаты, елдері мен халықтары;

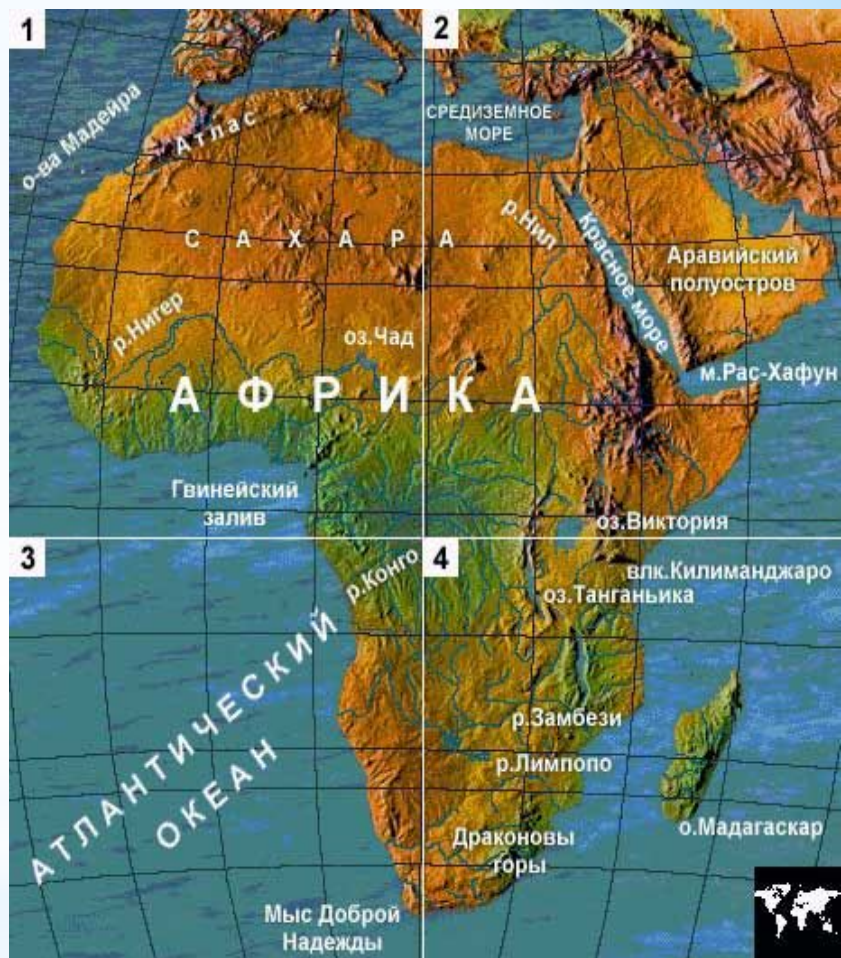
II-тарау: Африканы отарлауға дейінгі этникалық тарихы мен әлеуметтік құрылымы.;

III-тарау: Африка халықтарының тарихи-мәдени ерекшеліктері;

Африка-көлемі жағынан Евразиядан кейінгі материк-жер беті құрылығының шамамен бесінші бөлігін алып жатыр. Африка континенті солтүстік жарты шарда да, оңтүстік жарты шарда да бірдей үлес алады, әрі оның көп бөлігі тропиктік белдеуде жатыр.

Континент солтүстіктен оңтүстікке қарай 8000 километрге,оның солтүстік бөлігі батыстан шығысқа қарай 7000 километрге,ал оңтүстік бөлігінде 3000 километрден астамға созылады. Африканы солтүстігінде Жерорта теңізі,батысында Атлант мұхиты,шығысында Үнді мұхиты шайып жатыр.

Африканың жағалау сызығы нашар дамыған: ең ірі түбегі- Африка мүйісі; теңіз акваториясы материкке онша терең сұғынбаған континенттің көптеген ішкі аймақтары Дүние жүзілік мұхиттан 1000-нан 1500 километрге дейін қашықта жатыр. Ең үлкен аралы- Африка континентіне оңтүстік-шығыстан жанасып жатқан Мадагаскар.

Ірі өзендері бесеу-Ніл,Конго,Нигер,Замбези және Оранжевая;олардың бассейндері Африканың бүкіл территориясының үштен бір бөлігінен астамын алады.Ірі көлдері-Виктория,Танганьика,Ньяса және басқалары Орталық және Шығыс Африканың аралығындағы табиғи меже болып табылады.

Африкада жер бетіндегі ең ұзын Ніл өзені ағады. Оның жалпы ұзындығы шамамен 6648 шаңырым. Нілдің су алабының кеңдігі соншалың, ол бүкіл Африка құрлығының оннан бір бөлігін торлап жатыр. Ніл Руанда мен Эфиопияның таулы аймақтарынан бастау алып, оңтүстіктен.

Ол Эфиопия, Судан, Египет, Уганда, Конго Демократиялық Республикасы (бұрынғы Заир), Кения, Танзания, Руанда, Еритрея және Бурунди деген он елден ағып өтетіп Африканың ең негізгі өзен жүйесін құрайды. Б.з.д. V ғасырда солтүстік Ніл жазығында алғашқы Мысыр өркениеті пайда болды.

Африка ең ыстық материк болып саналады, өйткені оның территориясының үлкен бөлігі тропиктік ендіктерде жатыр және орташа жылдық температурасы 25С-тан асады. Солтүстік жарты шардағы тропиктік климат зонасының шегінде; Батыс Сахара, Марокконың орталық және оңтүстік бөліктері, Алжир мен Тунис, Мавритания, Чад пен Нигер аймақтарының солтүстік бөліктері, Судан, Эфиопия мен Сомали жатыр. Бұл территорияда өте құрғақ континентті климат үстем. Кей жерлерде бірнеше жыл бойы жауын-шашын жаумайды. Оңтүстік жарты шардың тропиктік зонасы-Анголла, Намибия, Ботсвана, Замбабве, Мозамбик, ЮАР, Мадагаскардың бір бөлігі.

Африканың өсімдіктер дүниесі бай және әр алуан. 1987 жылғы Бромлейдің кітабы бойынша Африканың жалпы жер көлемінің шамамен 16%-ін орман, 37%-ін шөп жамылғылы дала алады; шөл бүкіл территориясының 39%-ін құрайды.

Қазіргі санақ бойынша Құрлықтың 8%-ын ылғалды тропиктік орман (гилея), 35%-ына жуығын саванна және сирек орман, 40%-ы құрлықтық шөл мен шөлейт белдемі алып жатыр.

Гвинея жағалауы мен Конго ойысындағы ылғалды экваторлық орманда ағаштың 300-ден астам түрі бар. Олар бірнеше қабатты болып өседі, ең биік өсетін ағаштар – пальмалар биіктігі 60 – 70 м-ге жетеді. Олардың алып фикус, май және шарап пальмасы, сейба, қола ағаштары сияқты түрлері бар. Төменгі бөліктерде банан, папоротниктер, либериялық кофе ағашы және каучук беретін ағаш тәріздес лиана, ландольфия, ротанг пальмасы кездеседі. Саваннаның негізгі ағашы – баобаб. Олардың аралығында биіктігі 2 – 3 м, кейде 5 м-ге жететін піл шөбі, дум пальмасы, май пальмасы өседі.

Оңтүстік Африкада шөл
зонасына Клахаридың батыс
және оңтүстік бөлігі мен
Намиб шөлі жатады.

Калахари шөлі материктің
орталық бөлігіндегі тасты
шөл. Орташа температура
жазғы уақытта 250 С, кей
кезде 500 С дейін барады.

Ауа температурасының ең
жоғарғы максимумы 580 С.

Күн әсерінен топырақ
60-800 С дейін қызарып
ыстығы соншалықты адам
сол жерді басса күйеді.

Әлемге әйгілі Сахара шөлінің пайда болуы жайлы бұрынғы кезде ешқандай мәлімет болмаған. Геродоттың айтуы бойынша бұрынғы саяхатшылар батыстан шығысқа қарай ағып жатқан өзенге дейін және Ливия шөліне дейін жеткен.Сахара тропиктік белдеуде орналасқан. Мұнда күндіз ауаның орташа температурасы +400с және одан да жоғары көтеріледі.Құмның беті +700с +800с-қа дейін қызады,ал түнде керісінше ауа мен жер беті тез суынады.Жазда күннің ыстығы +500С ге жетеді.Сахараның ауасы құрғақ ыстық әрі шаңды болады.

Климаты қатал деп есептелетін Сахара жері медициналық тұрғыдан алғанда Африканың ең таза ауданы болып есептеледі. Оның себебі шөлдегі жоғары температура мен құрғақ ауа жағдайында жұқпалы ауруларды қоздыратын микробтар мұнда кездеспейді. Ал керісінше ылғалы мол аудандарда көптеген қауіпті ауруларды жұқтыратын жәндіктер кең таралған. Бұл адам денсаулығына ғана емес, мал шаруашылығына да зиян тигізеді. Африканың солтүстік бөлігіндегі шөлдердің ауданы азаюдың орнына барған сайын ұлғая түсуде. Қазіргі кезде шөлдің оңтүстікке Саваннаға қарай ілгерілеп бара жатқаны байқалады. Бұл процес жылдам жүруде. Шөлдің шекарасындағы топырақты малдың таптап тастауы, ағашпен бұта шабу, өртеу топырақ жамылғысының бұзылуын құмның көшуіне және су алқаптарының құрғап кетуіне әкеп соғуда.

Африканың жануарлар дүниесі, арабтар мен еуропалықтар онымен алғаш танысқанда, өте бай және алуан түрлі болатын. Қазірде де Солтүстік Африканың субтропиктік ормандарында бұғы мен лань, қабан мен жабайы қой, қабылан мен жабайы маймыл кездеседі. Саванналарда бөкен, зебр, жираф, бегемот, су қабаны басым.

Жер шарындағы 51 туысқа біріктірілетін сүтқоректілердің 1/4-і осында шоғырланған. Тек қана Африкаға тән жануарлардан африка піл, керік, зебр, адам тәріздес маймылдар – шимпанзе мен горилла, басы итке ұқсас маймылдар павиан мен мандрил, сондай-ақ бегемоттар, Мадагаскар аралығындағы лемурды атауға болады. Құрлықтың жануарлар дүниесі 19 ғасырда, әсіресе, 20 ғасырдың басында аяусыз қыру нәтижесінде күрт азайып кеткен.

Африканың жануарлар дүниесі, арабтар мен еуропалықтар онымен алғаш танысқанда, өте бай және алуан түрлі болатын. Қазірде де Солтүстік Африканың субтропиктік ормандарында бұғы мен лань, қабан мен жабайы қой, қабылан мен жабайы маймыл кездеседі. Саванналарда бөкен, зебр, жираф, бегемот, су қабаны басым. Африка құрлық сүтқоректі жануарларға, әсіресе, тұяқты жануарларға бай

Қазір кұрлық бойынша 150-ден астам ұлттық саябақтар, қорықтар, қамашаулар кұрылған. Ірі ұлттық саябақтарға Рувензори, Кения, Серенгети, Вирунга, Цаво, Кафуэ, Калахари-Хемсбок, Крюгер, Намиб жатады.

Африка континетінің әлі жеткіліксіз зерттелмеген жер қойнауы әр түрлі қазба байлықтарын өзінде жасырып жатыр; солтүстігі мен Гвинея жағалауы аудандарында мұнайдың аса бай кендер; оңтүстікте алтынның ірі қорлары; Орталық Африкада уран; Шаба провинциясы мен Мысырда мыстың зор қоры; Оңтүстік және Батыс Экваторлық Африканың бүкіл территориясында, әсіресе ЮАР, Намибия, Зайр, және басқаларында алмас бар; қалған пайдалы қазбалардан платина, полиметал, кобальт, марганец, қалайы, темір рудалары, тас көмір және басқалары кездеседі.

Белгіленген Африка дәстүрлері бойынша Африка халықтары әдетте мынадай жалпы үлкен тарихи-географиялық аймақтарға бөлінеді; Солтүстік Африка-Магриб пен Египет елдері; Солтүстік Шығыс Африка-Эфиопия мен Сомали; Батыс Африка немесе Батыс Тропиктік Африка – Батыс Судан елдері мен Гвинея жағалауы; Орталық Тропиктік Африка – Канго бассейні мен көршілес аймақтары; Шығыс Тропиктік Африка-Көл аралығы мен теңіз жағалаулары; Оңтүстік африка және Мадагаскар.

Африка елдерінің көпшілігі еуропалық державалардың отарларына айналу негізінен ХІХ ғасырдың соңғы ширегінде-дүние жүзін империалистік бөлу кезеңіне жатады.Отаршылдық табиғат байлықтарын жыртқышпен жалмады,африканың байырғы тұрғындарын аяусыз қанады.Африкалықтарды саяси өмірден мүлде шеттетті,ең қарапайым праволарынан айырды. Орталық территорияларға ұзақ уақыт мынадай; «Британдық», «Француздық», «Бельгиялық», «испандық», «Партугалдық» деген жарлықтар ілінді.

Осы уақыттан бастап жүздеген жылдар бойы қалыптасқан отарлық жүйенің тамырына балта шабу үшін небәрі он бес жыл қажет болды. Егер 1949ж Африка континентіде тек үш тәуеліз мемлекет-Египет, Либерия,Эфиопия болса ,қазіргі кезде олар 50-ге жетті.1950жылдары Ливия,Судан Демократиялық Респубилкасы,Марокко Корольдығы,Тунис республикасы,Гвиняя халықтық Ревалюциялық тәуелсіздік алды.

1960 жылды «Африка жылы»
деп атайды, осы жылы 17 ел
мемлекеттік тәуелсіздік алды.
Бұлар—Мавритания Ислам
Республикасы, Сенгал
республикасы, Мали, Піл Сүйегі
Жағалауы, Вольта, Того, Кемерун
Біріккен Республикасы,
Нигерия Федеративтік
республикасы, Нигер, Чал,
Орталық Африка Республикасы,
габан, канго Халық
Республикасы, Мадагаскар
Демократиялық Республикасы.

Отаршылдық цивилизацияға африкалықтарды күштеп тартудың демографиялық зардаптары болды,егер еуропалықтар келгенге дейін Африка халықтары дүние жүзі халқының 20%-ке жуығын құраса,1960 жылға қарай тек 8% ғана болды. Отаршылдық кезеңіндегі жазалаушы экспедициялар,эпидемиялар,жаппай тамақты жетімсіз ішу көптеген адам өмірін алып кетті. Мәселен,Белгияның үстемдік кезеңінде Конго халқы, 80 жылдын да аз уақыт ішінде екі есе азайда.Керісінше,тәуелсіз дамудың басталуы кезеңінде,біздің ғасырымыздың екінші жартысында Африка елдері халықтарының саны әлемнің басқа бөліктеріне қарағанда тез өсті.

1987ж. бойынша	Қазіргі кездегі
Африка континенті халықтарының орташа тығыздығы бүкіл жер шарымен салыстырғанда екі есе төмен және 1 шаршы км 13-14 адамнан келеді.	Қазіргі кездегі халықтың орташа тығыздығы 1 шаршы км жерге 22 адамнан келеді.
1970 жылдардың аяғына қарай ол 450млн. Адамға жуық болды.	Африка тұрғыны 887,9 млн. Адам, бұл 2010 жылғы мәлімет бойынша. 2017 жылғы санақ бойынша Африка халқының саны 1 млрд 30 млн- нан астам.
Африка халқының 75%-тен астамы село тұрғындары, қалғаны қала халқы болып табылады.	халқының 40%- тен астамы село тұрғындары қалғаны қала халқы.

Сахараның аса зор территориясы мен Оңтүстік Африка шөлінде, ылғалды тропиктік орманды аудандарда халық халық өте сирек қоныстанған. Халықтың өте тығыс қоныстанған аудандары- Руанда, Буринди, Ніл аңғары.

Сахара тәрізді шөлді аймақтарда халық өте сирек, ал кейбір аудандарда мүлде қоныстанбаған. Халықтың ең тығыз қоныстанған жерлері - Ніл өзенінің аңғары мен атырауы, Гвинея шығанағы мен Жерорта теңізінің жағалауы.

Африкада ұзақ уақыт бойы халықтың тұрмыс жағдайының төмен болуы, жұқпалы аурулардың кеңінен таралуы халық санының өсуін тежеп келді. Соңғы жылдары Халықаралық Денсаулық сақтау Ұйымының ұйымдастыруымен жүргізілген жұмыстар нәтижесінде материк халқы жедел өсуде.

Кейбір мемлекеттердегі қала халқының үлес салмағы

1965ж.	Қазіргі кезде
Джибутиде-60%	87%
Египетте-44%	43 %
Намибияда-37%	36,9 %
Замбия-36,3%	39,2 %
Тунисте-50%	71%
Мароккода-39 %	60 %
Алжирде-52%	65 %

Африка континентіне адамдардың үлкен үш нәсілі бар-европеоидтық, негроидтық және ішінара монголоидтық, сондай-ақ осылардың аралас және ауыспалы нәсілдік типтерінің өкілдері әр түрлі вариантта болады.

Бүкіл солтүстік Африканы европеоидтық үлкен нәсілге жататын халықтар қоныстанған, бұлар- шашы мен көзі қара, терісі қараторы, шашы сәл толқынды болатын сопақ бетті, жұқа қыр мұрынды келетін араптар мен берберлер.Осы нәсілге дәлірек айтқанда, орта европалық типке негізделген континенттің оңтүстігін мекендейтін шашы, көзі мен терісі ашық түсті , шашы тіке немесе сәл толқынды, сопақ бетті, жұқа қыр мұрынды келетін европа халықтары- африканерлер,ағылшындар, француздар, немістер және басқалары жатады.

Сахарадан оңтүстікке қарайғы елдер халықтарының басым көпшілігі үш регионды типте көрінетін негройдтық (немесе африкалық) үлкен нәсілге жатады. Негр типіндегілерге мынадай өзіндік сипаттар; терісінің шымқай қарадан бастап қоңырқай түске дейінгі әр түрлі реңі, көз бен шашының қара түсті болуы, шашының бұйра келуі, жақ сүйектерінің көбіне шығыңқы болуы (прогнатизм), ернәнәң орта мөлшерден бастап, өте іріге дейінгі («дүрдиген») әр түрлі формасы, танауы кең, жайпақ мұрын болуы, дене түгінің нашар дамуы тән.

Бүкіл Солтүстік Африканы,
Солтүстік-Шығысының едәуір
бөлігі, сондай-ақ ішінара Шығыс
және Батыс Тропикті семит-хамит
немесе Африка-Азия тілдерінде
сөйлейтін халықтар қоныстанған,
олар өз ішінде төрт топқа: семит,
бербер, кушит және чад топтарына
бөлінеді. Семит тіл тобы кіші екі
топқа: Араб және эфиоп
топтарына жіктеледі.

Араб тілі диалектілерінде Египеттің, Магрибтың үлкен бөлігі-Ливияның, Тунистың, Алжирдың, Марокконың халықтары сойлейді. Ол бұдан басқа Мавританияда, Судан территориясының үлкен бөлігінде, Мали, Нигер, Чад және көшпелі араб тайпалары мекендейтін басқа елдерге таралған. Екінші кіші топ тілдерінде негізінен Эфиопия халықтары-амхар, тигре, тиграй және басқалары сөйлейді. Бербер тобы тілдерінде негізінен Солтүстік Батыс Африка халықтары-кабиль, риф, шлах, шавийя, тамазигт, зена және басқалары сөйлейді. Оған бұдан басқа, Орталық Сахараның кең байтақ кеңістігінде көшіп жүретін туарегтер тайпасы да жатады. Бербер тілдес халықтар жалпы алғанда, 9 млн. адам.

Тропиктік Африка мен Оңтүстік Африка елдерінің негізгі үш тілдік семьяға жататын көптеген тілдер: 244 млн. астам адамды қамтитын нигер-кордофан, 25 млн. астам адам нил-сахара, сондай-ақ саны шағын койсан тілдері таралған.

Африка мұсылмандарының
жартысына жуығы Солтүстік
Африкада-Египет пен Мағриб
елдеріне шоғырланған.Батыс
Тропиктік Африкада
мұсылмандар халықтың үштен
бір бөлігінен көбірегін
құрайды,оның жартысы
Нигерияда тұрады.Ислам
тарихи тұрғыдан,Солтүстік
Африкаға VII-XI ғасырлардағы
арабтардың жаулап алуымен
байланысты таралды.Кейінірек
ол оңтүстік Сахара елдеріне де
енді.

Христиан дінінің әр түрлі
ағымдарын қазір Солтүстік
Шығыс, Тропиктік және
Оңтүстік Африканың әр түрлі
елдеріндегі африка
халықтарының шамамен
төрттен бір бөлігі ұстанады.
Бұл алғашқы қауымдық
аңшылық-терімшілік
шаруашылығында қолданатын
әр түрлі құралдарды дайындау
техникасы жеткілікті
өркендеген жоғарғы палеолит
дәуірі болатын.

Африкада қазып алынған формалар түрінде қалыптасудың келесі сатысындағы ең ежелгі адамдардың- питекантроп пен неандертальдық сүйек қаңқалары, сондай-ақ Homo sapiens түріндегі осыдан 35 мың жыл бұрын Африкада жаппай мекендеген болуы ықтимал адам қаңқалары табылды.

Араб деректерінің мәліметтері бойынша IX-X ғ. Африканың шығыс жағалауында «зинджей патшасы» билігінде болған кең байтақ саяси бірлестік-банту «патшалығы» өмір сүрді. Банту тіліндегі тайпалардың кеңінен қоныстануы Тропиктік Африка мен Оңтүстік Африка халықтарының байырғы қалыптасқан этникалық құрамына үлкен өзгерістер туғызды.

Солтүстік Африка халықтары

Солтүстік және Солтүстік
Шығыс Африканың бір бөлігін
көбіне Араб Африкасы деп
атайды, өйткені оның
тұрғындарының көпшілігі араб
тілінде сөйлейді. Бұлар-Магриб,
Египет және Судан
Демократиялық
республикасының солтүстік
бөлігіндегі елдер: оларға көбіне
Батыс Сахара мен
Мавританияны жатқызады.

Солтүстік-Шығыс Африка халықтары

Африка континентінің Солтүстік-Шығыс шеті-Эфиопия таулы қыраты мен Африка мүйісі түбегінде бір-бірімен тарихи жағынан байланысты, семит-хамит семьясының туыс тілдерінде сөйлейтін, мәдениеттерінде көптеген ортақ сипаттары бар халықтар қоныстанған.

Қазіргі кезде Солтүстік-Шығыс Африкада амхара және сомен бірігіп кеткен тигре мен тиграй, сондай-ақ галла, мен сидамо сияқты басқа халықтар негізін құрайтын эфиоп ұлтының қалыптасу процесі жүруде.

Батыс Тропиктік Африка халықтары

Гвинея жағалауы мен Батыс Судан едәуір этникалық алақұлалықтармен ерекшеленеді. Бұл аймақтың көптеген халықтары әлеуметтік және мәдени даму дәрежесі жағынан Солтүстік және Солтүстік-Шығыс Африка халықтарының ізімен келеді.

Бұл зонаның көптеген халықтары Солтүстік және Солтүстік-Шығыс Африканың егіншілерінен елеулі айырмашылығы бар егіншілікпен айналысады.

Батыс Тропиктік Африка халықтары күріш, жүгері, тары, фонио, маниокку, батат, арахис, қант құрағы, бұрыш, темекі өсіреді. Аса маңызды азықтық дақыл- күріш.

Орталық Шығыс және Оңтүстік Африка халықтары

Солтүстік ендіктен оңтүстікке қарай Африка континентінің біраз бөлігінде бір бөлігі банту деген жалпы атаумен бірігетін бенуэ-конго тілдері кіші тобының көптеген халықтары қоныстанған.

Бантудың экономикалық өркендеуі Батыс Африка халықтарының өркендеу дәрежесіне жеткен жоқ.

Соған қарамастан ол әсіресе баконго,баганда,зулу және басқаларында жоғары болды

XIX ғ. малдың чумадан жаппай өлуі,Еуропа отаршылдарының жерді басып алуы бантуды қолайсыз жерлерге қуу оларды мал шаруашылығынан айырды.Олардың басты тіршілік көзі егіншілік болды.Олар жүгері,тары,ірі бұршақ өсімдіктерін,асқабақ және қауын өсірді.

Койсан халықтары

Африканың қиыр солтүстігінде койсан халықтары-готтентоттар мен бушмендер тұрады. Олардың алғашқысының экономикалық және қоғамдық құрылысы еуропалықтар келген кезде едәуір биік деңгейде еді.

Бушмендер аң аулауға өте
шебер әрі төзімді болды:
аңшы кецде екі-үш күн бойы
бөкеннің ізіне түсетін.

Бушмендердің діни
нанымдарында кәсіптік дін
негізгі орын алды. Аңшылық
күнге, айға, жұлдызға,
табиғаттан тыс күштерге
кәсіпте табыс силауын
тілдеп, дұға оқып,
жалбарынады.

Назарларыңызға рахмет!!!